

ŠTEFAN ŠVEC

ČESKY PSANÉ ČASOPISY PRO DĚTI (1850–1989)

KAROLINUM NÁRODNÍ MUZEUM

Sešit 2.

Ročník XVIII.

1901.

BESÍDKA MALÝCH.

Pramen poučení i zábavy mládeže československé.

Vychází každou středu vyjma prázdniny školní.

Číslo 1.

Ročník IV.

BUDEČSKÁ ZAHRADA.

Ročník XV.

Září.

Číslo 1.

ANDĚL STRÁŽNÝ.

Časopis pro křesťanskou mládež.

(Příloha „ŠKOLY“ na zvláštní předplacení.)

Vychází jednou za měsíc a předplácí se celoročně 80 kr.

95

Vychází vždy první středu každého měsíce mimo červenec a srpen. Celý ročník 10 čísel.

DĚTI REPUBLIKY

NOVINY MLÁDEŽE ČESKOSLOVENSKÉ

Administrace a expedice v Brně Na zvonatce. Redaktor M. S. DOBŘAŠ ULI HRADSKÉ.

Reklamace se nestrkují a začínají se do Brna. Čet přel. sportovní c. 165.200.

JARO

NOVINY SOKOLSKÉ MLÁDEŽE

Ročník I.

Říjen 1946.

Číslo 1.

ČTYŘLÍSTEK

v polárních krajích

VESELÉ

ČESKOSLOVENSKÉ RÁNO

Dívčí svět

ČÍSLO 1 • ROČNÍK II. • PRAHA, 12. LEDNA 1944 • CENA K 120

887.59

Drobné tisky

...tr Jano
...é řekl:
...moc já pro
...kostech:
...vu, naše Slezsko

Česky psané časopisy pro děti (1850–1989)

Štefan Švec

Recenzovali:

doc. PhDr. Barbora Osvaldová, CSc.

doc. PhDr. Naděžda Siegllová, CSc.

doc. PhDr. Jiří Knapík, Ph.D.

Redakce Vendula Kadlečková

Vědecký redaktor Martin Sekera

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2014

© Národní muzeum, 2014

Text © Štefan Švec, 2014

Photography © 2014: Národní muzeum (s výjimkou dále uvedených); archiv autora (s. 491 a 504); Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně (s. 412); Moravská zemská knihovna v Brně (s. 244, 258, 320, 572, 600 a 616); Národní knihovna ČR (s. 322, 378 a 402); Památník národního písemnictví (s. 232); Památník Tereziín (s. 580); Národní pedagogická knihovna J. A. Komenského (s. 312); Regionální muzeum v Kolíně (s. 224); Vědecká knihovna v Olomouci (s. 302)

ISBN 978-80-246-2478-5 (Karolinum)

ISBN 978-80-246-2535-5 (pdf) (Karolinum)

ISBN 978-80-7036-410-9 (Národní muzeum)

Charles University in Prague
Karolinum Press 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

OBSAH

Poděkování	7
Úvodem	9
<hr/>	
o Teoretická východiska	14
o.1 Děti, dětské časopisy, média a mediální studia	14
o.2 Vymezení materiálu	20
o.3 Kontexty	37
o.4 Zhodnocení dostupné sekundární literatury	55
o.5 Metoda práce s materiálem	62
<hr/>	
I. Přehled dějin dětských časopisů	65
Úvod	66
1 Dětský časopis jako školní pomůcka – 50. až 70. léta 19. století	67
1.1 Stručný přehled vývoje	68
1.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	72
1.3 Produkce a recepce	74
1.4 Obsah	77
2 Dětský časopis jako umění, zábava a zdroj zisku – od 80. let 19. století do I. světové války	81
2.1 Stručný přehled vývoje	83
2.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	87
2.3 Produkce a recepce	90
2.4 Obsah	93
3 Dětský časopis a výchova ke skupinové příslušnosti – léta 1915–1935	99
3.1 Stručný přehled vývoje	102
3.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	107
3.3 Produkce a recepce	111
4 Dětský časopis jako tvůrce autonomního dětského světa – léta 1935–1948	122
4.1 Stručný přehled vývoje	125
4.2 Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	129
4.3 Produkce a recepce	136
4.4 Obsah	137

5	Unifikace dětství, nový rozvoj a dovršení tradice – léta 1948–1989	144
5.1	Stručný přehled vývoje	146
5.2	Cíl, smysl a motivace vydávání dětských časopisů	147
5.3	Produkce a recepce	156
5.4	Obsah	162
5.5	Osudy tradičních dětských časopisů po roce 1989	172
	Závěr	174

II. Kartotéka titulů

	Seznam použité literatury	635
	Věcný rejstřík	646
	Jmenný rejstřík	652

Přílohy

	Příloha č. 1: Dětské rubriky a přílohy v časopisech pro dospělé	655
	Příloha č. 2: Regionální dětské časopisy a vlastivědné sborníky	658
	Příloha č. 3: Druhy a příklady časopisů pro mládež	662
	Příloha č. 4: Zájmové a oborové dětské časopisy	669
	Příloha č. 5: Dětské časopisy vycházející v češtině mimo území českých zemí	674
	Příloha č. 6: Stručný přehled dějin slovenských časopisů pro děti	685
	Příloha č. 7: Dějiny dětských časopisů v kontextu dějin školství	693
	Příloha č. 8: Nástin souvislostí dějin dětských časopisů s dějinami časopisů pro dospělé	699
	Příloha č. 9: Marginální, příležitostné a reklamní časopisy pro děti	701
	Příloha č. 10: Cizojazyčné dětské časopisy na území Čech a Moravy (přehled nejnámějších titulů)	705

PODĚKOVÁNÍ

Ke vzniku této knihy přispělo více lidí, než je zde možné uvést. Rád bych tímto vyjádřil svou vděčnost všem.

Jmenovitě děkuji zejména doc. Barbaře Köpplové za trpělivost a citlivé a tolerantní vedení. Dále pak Vlastislavu Tomanovi, Václavu Noskovi-Windymu, Michalu Šandovi, dr. Martinu Gromanovi, doc. Haně Šmahelové, dr. Pavlu Sukovi a dr. Vladimíru Trojánkovi za mnohou pomoc a konzultaci. Dr. Janě Čeňkové, doc. Jiřímu Knapíkovi, doc. Barboře Osvaldové a doc. Naděždě Siegllové děkuji za shovívavé a užitečné připomínky.

Děkuji své rodině za všechny čas, který mi obětovala, a svému zaměstnavateli za prostor, který mi poskytl. Další dík patří obětavosti pracovníků nakladatelství Karolinum, Sukovy studijní knihovny literatury pro mládež a Národní pedagogické knihovny J. A. Komenského, Národní knihovny v Praze, Vědecké knihovny v Olomouci, Moravské zemské knihovny v Brně, knihovny Katolické teologické fakulty UK, Památníku národního písemnictví a knihovny Libri prohibiti. Především však děkuji Národnímu muzeu, které mi rozhodujícím způsobem umožnilo tuto knihu vydat a jehož knihovna mi poskytla studijní a materiálovou oporu.

Všem výše zmíněným i řadě nezmíněných patří velká zásluha na vzniku této studie. Všechny případné omyly a chyby, které se v textu vyskytují, padají na vrub autora.

Ukázky z obsahu vybraných dětských časopisů lze najít na internetové adrese: www.stefansvec.cz/detske_casopisy.

*Children's literature is an amorphous, ambiguous creature;
its relationship to its audience is difficult;
its relationship to the rest of the literature, problematic.*
Peter Hunt¹

1 Hunt (1992), s. 1.

ÚVODEM

Tato studie je pokusem stručně zmapovat vývoj českých a moravských časopisů pro děti v letech 1850–1989.

Historie dětských časopisů v Čechách a na Moravě je dlouhá a obdivuhodná. Už některé z prvních evropských titulů byly na konci 18. století tištěny a distribuovány vedle jiných míst rovněž v Praze.² Od poloviny 19. století a zejména od 30. let 20. století pak začaly dětské časopisy v českém jazyce tvořit svébytnou, originální a bohatou tradici, kvalitativně srovnatelnou s tradicí ve světě.

VÝZNAM ZKOUMÁNÍ DĚTSKÝCH ČASOPISŮ

Časopisy byly a jsou rozšířenou dětskou četbou. V řadě období tvořily dokonce četbu převládající, někdy nahrazovaly či doplňovaly školní učebnice.³ Jako časové tisky byly ve svém obsahu často průkopnické, sloužily k ověřování a etablování nových trendů v pedagogice, dětské literatuře i výtvarném umění a také ve výchově k moderním a novým (či naopak klasickým a ustáleným) estetickým, vědeckým, světonázorovým a etickým koncepcím. I na jejich stránkách probíhaly boje kulturních, uměleckých a společenských paradigmat, ve srovnání jednotlivých titulů se zrcadlí střety tradice s modernou. Časopisy pro děti jsou ve svém souhrnu zmenšeným a svým způsobem čirým odrazem a obrazem obecných, politických a sociálních dějin, ale i dějin idejí, kulturních vlivů, mentalit atd.

Vedle toho jsou tato periodika často prvním, či přinejmenším jedním z prvních masových médií, s nimiž se malý mediální konzument setká. Ustavují způsob, jímž se později s obsahem médií a se samotnou jejich existencí vyrovnává, jímž je integruje do svého života. Bývají jednou z prvních praktických cvičebnic „mediální gramotnosti“, přičemž obvykle reflektují specifčnost dětského čtenářství a jeho psychologických podmínek a vývojových zvláštností.⁴

2 *Kinderfreund*. Viz s. 37–39, Vznik dětských časopisů ve světě.

3 Viz s. 42, Dětské časopisy a škola, a Příloha č. 7.

4 Dobově podmíněné, ale obsáhlé a komplexní shrnutí této problematiky viz Chaloupka (1982).

Přes svůj význam v dějinách médií, literatury, výtvarného umění a pedagogiky a přes výjimečnou snahu některých badatelů⁵ nejsou dnes dějiny těchto periodik dostatečně popsány.

Má to řadu důvodů. Častěji než knihy vycházely časopisy na levném, nekvalitním papíře, který omezil jejich fyzickou trvanlivost. Byly určeny k okamžitému použití, velká část jejich obsahu měla jen časový význam, byla ovlivněna nutností naplnit titul obsahem při dodržení periodicity, měla kolísavou kvalitu. Časopisy byly často považovány spíše za zábavní literaturu bez ambice na nadčasovou platnost, na rozdíl od knih se obvykle nepočítalo s jejich uchováváním.⁶ S časopisy příliš nepracovaly ani dějiny dětské literatury. Zmínka o nich se obvykle omezila na stručný výčet nejvýznamnějších titulů. Nechuť ke zkoumání „triviální“ literatury, do níž jsou dětské časopisy často řazeny, se v dějinách literatury oslabuje až s nástupem sémiotiky, kulturních a mediálních studií v posledních desetiletích. Stále však způsobuje nedostatek zájmu i prostředků pro zkoumání tohoto „nevlastního dítěte“ literatury pro mládež.⁷

Kniha, kterou držíte v rukou, je pokusem o zatím nejobsažnější, byť stále hrubý přehled vývoje domácích časopisů pro děti, o faktografický základ a částečné kontextové ukotvení jejich dějin. Přesto není, a vzhledem ke svému rozsahu ani nemůže být, vyčerpávajícím zhodnocením historie těchto periodik. Oblast jejího zájmu zůstává otevřená dalšímu zkoumání.

SVÉBYTNOST ZKOUMANÉ PROBLEMATIKY

Reflexe dětské literatury je dlouhodobě zatížena řešením problému, je-li tato literatura plnohodnotnou součástí literárního vývoje, nebo jen více či méně závislým přívěskem dějin literatury pro dospělé.⁸ Podobně je samozřejmě možné se ptát i při konstrukci dějin dětských a mládežnických periodik, jsou-li jen závislým přívěskem dějin médií či periodik obecně, nebo jsou

Výchova k „mediální gramotnosti“ v případě časopisů úzce souvisí s výchovou ke čtenářství jako takovému. Vývoj koncepcí výchovy ke čtenářství vždy více a více akcentoval spontaneitu dětské četby, výchovu k přirozeně kladnému vztahu ke knize, postupně i k alternativním způsobům čtení atd. V tom všem jsou časopisy obvykle progresivní a moderní pedagogické koncepce předjímající či propagující pomůckou.

5 Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

6 U některých titulů sice vycházely např. desky pro uchování celého ročníku, vždy však ve výrazně nižším nákladu než samotný časopis.

7 Doderer (1984), sv. 2, s. 166.

8 „Nutno si dobře hned uvědomiti, že vývoj dětské literatury nemá nic společného s vývojem ostatní literatury,“ postulují Pospíšil a Suk v první kapitole své *Dětské literatury české* (Pospíšil – Suk /1924/, s. 11). Tento názor, byť vyhraněný a pomíjející důležité vazby osobní i historické, pojmenovává významnou část pravdy. Dále k tématu viz např. Chaloupka (1983).

jejich samostatnou, plnohodnotnou kapitolou s vlastními zákony a vývojovou dynamikou.

Tento text se programově pokouší na podobné otázky neodpovídat. Odpovědi na ně jsou vždy komplexní a dialekticky obojetné. Záleží na účelu, pro který je otázka kladena a odpověď vyžadována. Je-li to pro potřeby některého konkrétního popisu historie nutné, lze tyto dějiny vnímat jen jako doplněk a další zdroj ilustrujících příkladů pro dějiny periodik pro dospělé a médií obecně. Pro jiné účely je možné je reflektovat samostatně a vysledovat jejich vlastní dějinný pohyb. Tímto směrem jde tato studie, byť se směr opačný snaží nevykloučit z pozornosti.

STRUKTURA STUDIE

Naše kniha je založena jednak na kompilaci a shrnutí dílčí sekundární literatury,⁹ jednak na samostatném studiu periodik. Jejím cílem je poskytnout přehled vzniku a existence jednotlivých titulů a vysledovat milníky jejich obsahového dědictví. Nezkoumá podrobněji ekonomické, politické či technologické podmínky vycházení časopisů ani jejich obecný společenský rámeček. Tento náročný a inspirativní úkol stále čeká na zpracování.

Studie nabízí vlastní, v některých ohledech netradiční strukturu periodizace dějin svého materiálu.¹⁰ Věřím, že tato struktura může sloužit jako užitečný rastr, jímž lze dějiny dětských periodik pojmout jako smysluplný celek s vlastním vývojem a svébytnými zákonitostmi. Zvolená periodizace však určitě není jediná možná. Naopak přemýšlení o odlišných variantách umožní čtenáři hlouběji porozumět složitosti vývoje probírané oblasti a všech jeho souvislostí.

Úvodní část textu se pokouší o kontextové ukotvení historie časopisů. Problematizuje používané pojmy a snaží se alespoň náznaky usouvztažnit zkoumaný materiál s historií příbuzných mediálních forem (např. dětských koutků v denících), s historií podobných periodik ve světě, dějinami kultury, společnosti aj. Rozhodnutí předsadit tuto spíše teoretickou, kontextualizující část samotné historii časopisů vychází ze snahy umožnit čtenáři vnímání širších souvislostí této historie už při jejím pročitání, a nikoliv až po něm.

První částí studie jsou dějiny domácích časopisů v podobě přehledu obecných tendencí vývoje dané oblasti, nejcharakterističtějších pro každé z popsaných období. Za tímto přehledem následuje druhá část – kartotéka jednotlivých, v první části popsaných titulů je zřejmě nejobsáhlejším soupisem česky psaných časopisů pro děti, shrnutým v jediném svazku. Přesto

⁹ Viz oddíl 0.4, Zhodnocení dostupné sekundární literatury.

¹⁰ Viz oddíl 0.5, Metoda práce s materiálem.

si nečiní nárok na celkovou úplnost ani v počtu titulů (zejména menších a regionálních titulů, či dalších, které se v dalších kritériích nevměstnaly do použité definice českého časopisu pro děti a mládež)¹¹ ani v kompletnosti informací o titulech zjištěných. Kartotéka nevznikala podle obecně platných zákonitostí tvorby slovníkových publikací a nedostává nárokům na takové publikace kladeným. Vznikala jako průběžná pracovní pomůcka, jejíž obsah se postupně rozrostl do takové šíře, že se stalo účelným ji přes všechny nezpochybnitelné nedostatky zahrnout jako součást textu.

TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY

V této knize synonymizujeme řadu pojmů „dětská literatura“, „dětská četba“, „literatura pro děti a mládež“ apod. a v souvislosti s ní i řady „dětská média“ a „médiá pro děti“ a dále „časopisy pro děti a mládež“, „časopisy pro děti“ a „dětské časopisy“. Možný rozdíl v přívlastcích „pro děti“ (dětem určený) a „dětský“ (dětmi tvořený) je pro nás relevantní jen na výjimečných místech, kde na to text výslovně upozorňuje.¹²

Obecně účel studie umožňuje ve svém vlastním kontextu považovat tyto přívlastky za zaměnitelné a nesoucí význam „dětem určený“. Rozdíl v přívlastcích „pro děti“ a „pro děti a mládež“ může být v některých místech textu vnímán jako relevantnější.¹³

Nerozlišujeme zde od sebe ani pojmy „dětské časopisy“ a „dětská periodika“. Deníky určené dětem se v dějinách domácích časopisů vyskytují jen naprosto výjimečně,¹⁴ byť byla řada periodik záměrně obsahově koncipována jako „noviny pro děti“. I tyto tituly, obvykle s týdenní a kratší periodicitou, označujeme jako časopisy.

Podobně zde platí synonymita pojmů „mediální studia“, „mediologie“, „výzkum a teorie masové komunikace“ atp.

Sjednocování pojmů probíhá při vědomí možných odlišností, které je mohou dělit a které v jiných kontextech, než je tato kniha, mohou být významné.

POZNÁMKOVÝ APARÁT

Citační a odkazový aparát je v textu podobného druhu nevyhnutelně poměrně obsáhlý. V poznámkách pod čarou odkazujeme na knihy a články obsa-

11 Viz oddíl o.2, Vymezení materiálu.

12 Např. s. 23, Profesionalita (dětské a studentské časopisy).

13 Řešíme ho při vymezování materiálu, s. 31, Věková hranice (časopisy pro mládež).

14 Domácím dětským titulem s nejkratší periodicitou byly ve sledovaném období nejspíše *Pionýrské noviny*, vycházející v 60. letech 20. století po dva ročníky dvakrát týdně.

žené v Seznamu použité literatury jménem autora a rokem vydání. Odkazy k textům téhož autora vzniklým ve stejném roce odlišujeme jak v Seznamu použité literatury, tak v poznámce písmeny a, b.

V případech citací a odkazů ke krátkým poznámkám bez názvu, nepopsaným materiálům, případně k jiným časopiseckým textům, které neuvádíme v Seznamu použité literatury, odkazujeme v poznámce na celý zdroj názvem titulu časopisu, ročníkem a stranou.¹⁵

¹⁵ V případě titulů nestránkovaných průběžně po ročnících, ale po číslech uvádíme samozřejmě rovněž číslo vydání.

O TEORETICKÁ VÝCHODISKA

O.1 DĚTI, DĚTSKÉ ČASOPISY, MÉDIA A MEDIÁLNÍ STUDIA

KONCEPTY DĚTSTVÍ

Dětství je antropologicky těžko oddiskutovatelným vývojovým faktem. Přesto jde o pojem problematičtější, než by se dalo z této neoddiskutovatelnosti odvozovat.

Historickou univerzálnost vnímání dětství jako jeden z prvních v novodobé historiografii zpochybnil francouzský historik Philippe Ariès roku 1960 v knize *L'Enfant Et La Vie Familiale Sous L'Ancien Régime*¹⁶.

Jedním z objevů této knihy, zabývající se proměnami dětství od středověku do konce 18. století, je jistá slepota k fenoménu „dětství“ ve středověkém světě. Středověké „dítě“ (v dnešním slova smyslu) bylo dle Arièse na rozdíl od dnešního od okamžiku své fyzické nezávislosti na matce členem a účastníkem diskurzu dospělých prakticky se všemi právy a povinnostmi. „Základní myšlenkou, kterou Ariès v *Dějínách dětství* předložil, je konstatování, že středověk neměl žádný smysl pro dětství. Dětství bylo nedůležitou a krátkou fází života, který byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo v zásadě integrováno do společnosti dospělých. Být dítětem neznamenalo ve středověku nic jiného než být malým dospělým. Děti nežily ve svém vlastním světě, který by se výrazně odlišoval od světa dospělých. Ke změně této situace došlo podle Arièse až v 16. a počátkem 17. století, a to především v prostředí kulturně a sociálně výše postavených vrstev dvorské a městské společnosti. Tato změna byla zapříčiněna vzděláním, výchovou a školou, které získaly centrální význam v lidském životě a ve svém důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako svébytných fází sociokulturního vývoje každého jedince. Odstup mezi dětstvím a dospělostí se neustále zvětšoval a vedl ke vzniku dětského světa, který je charakterizován dětským oblečením, dětskou hrou a zábavou a specificky dětským vnímáním okolí.“¹⁷

16 Ariès (1960). Anglicky kniha vyšla pod názvem *Centuries of Childhood*, německy jako *Geschichte der Kindheit*.

17 Nodl (1996), s. 7–8.

Vznik časopisů, potažmo dětské literatury a umění pro děti obecně, je tak spojen až s „objevením“ dětství jako konceptu, jako zvláštního, odděleného období, postaveného do protikladu k období „dospělosti“. Rozšíření knihtisku a později obecnější gramotnosti vedlo k vytvoření znalostní bariéry mezi gramotnými dospělými a ještě negramotnými dětmi, která způsobila proměnu vnímání dětství, jeho přijetí jako samostatné kategorie.¹⁸ Přijetí dětství jako samostatného a vlastní pozornost zasluhujícího období vedlo k vydělení specifických oblastí komunikace (výtvarné, literární, mediální, ...) dětem určené.¹⁹ Právě v 19. století, kdy dochází na našem území ke vzniku českojazyčných dětských časopisů, přichází i celá řada dalších fenoménů spojených s objevem a vyčleňováním dětství jako svébytné životní etapy. Pro děti se i v obydlích středních vrstev začínají budovat samostatné pokoje, vzniká celý komerční obor výroby hraček atp.²⁰

Ani po tomto (svého druhu) objevu nezůstalo dětství pasivním a neměnným faktem. Jeho pojetí, obrazy, symbolizace a reprezentace se proměňovaly během celého 19. a 20. století. „Kritici masové kultury, mezi jinými například Dwight MacDonal, už v 50. letech upozorňovali na to, že dospělí, kteří příliš využívají prostředků masového sdělování, „dětinští“, zatímco děti se probouzejí a rozvíjejí příliš rychle.“²¹ V dnešním světě dochází podle dalších autorů²² dokonce k opětovnému zániku dětství jako takového, způsobenému (podobně jako při jeho vzniku) proměnami způsobu společenské komunikace. Konkrétně např. rozšířením televize, neboť ta nabízí programy, které dětem srozumitelně zpřístupňují i témata a diskurzy dříve vyhrazené dospělým, a tedy fakticky ruší zmíněnou informační bariéru, jejíž překročení bylo dříve podmíněno gramotností a hierarchizovaným přístupem k informacím. Někteří teoretici vnímají dokonce soudobé proměny mediálního prostředí jako přenos moci z dospělých na děti.²³

Dětství se proměňuje nejen vertikálně, historicky. Významně se liší i horizontálně, ve svých jednotlivých synchronních podobách. Jak ukazují specializované studie,²⁴ odlišnost jeho jednotlivých podob, např. dětství selského, dělnického, buržoazního a šlechtického v totožném časovém období, může být velmi významná. I s touto odlišností se dětské časopisy v dějinách vyrovnávaly stratifikací svých titulů podle měřítek a ukazatelů sociálních, národnostních aj.

18 Meyrowitz (2006), s. 187–218.

19 „Objev“ dětství samozřejmě nezpůsobily jen proměny symbolických forem komunikace. Šlo o postupný proces, v němž hrály roli další společenské změny jako průmyslová revoluce, postupně prosazovaný zákaz dětské práce atd.

20 Lenderová – Jiránek – Macková (2009), s. 186–190.

21 Kuliczowska (1972), s. 617.

22 Viz např. Elkind (1981), Winn (1984), Postman (1994), s. 65–142, Meyrowitz (2006), s. 187–218. Jako polemiku k tématu viz např. Buckingham (2000-a).

23 Blažek (1996).

24 Viz např. Pleticha (1995), Nodl (1996) aj.

Dětství je členitelné i dle řady jiných, specifických hledisek. Jeho jednotlivé druhy se liší psychologicky, genderově²⁵, je přirozeně členěno věkovými stupni, každé individuální dětství má své vlastní rysy a je podmíněno odlišnými podmínkami, v nichž se odehrává. Každé dítě je svým způsobem specifické, je originálním druhem publika.²⁶

Zdánlivě neproblematický pojem dětství je tedy výrazně strukturován. Vnímání jeho složitosti je v očích dospělého často nivelizováno a sjednoceno pomocí zvnitřněné historické metafory „zrychlujícího se stroje“. Dětství bývá v dějinách osobních podobně jako pravěk v dějinách společenských nezřídka vnímáno jako jedolitě (a ve své kompaktnosti překonané) období s v podstatě pomalým vývojem, na rozdíl od hekticky se vyvíjející současnosti.²⁷ Dějiny dětských časopisů pomáhají problematičnost, různorodost a komplexnost dětství ve vší jeho složitosti a vývojové dynamice objevit.

DĚTI A MEDIÁLNÍ STUDIA

Výzkum a teorie masové komunikace reflektují nedospělé publikum téměř od svých počátků. Největší důraz kladou v tomto ohledu na zkoumání účinků médií. Účinky na děti se zabývala řada klasických prací: studie Paynova fondu z přelomu 20. a 30. let takto zkoumaly účinky filmů, na Annenberg School for Communication inicioval George Gerbner na konci 60. let dlouhodobý výzkum účinků televize (ve značné míře zaměřený na vliv televizního násilí) také na děti a mládež. Vlivem médií na děti se zabývala řada prací a odborných debat zkoumajících vedle účinků mediálního násilí např. účinky reklamy, roli médií v socializaci do společnosti, sexuální integraci jedince a podobně.²⁸

Vedle účinků se výzkum a teorie masových médií věnují i zkoumání *produkce* mediálních obsahů určených dětem, vlivu vydavatelských a vysílacích monopolů, intencím podavatelů atd. Vlivnou knihou, zkoumající postupy korporací při konstrukci a produkci obsahů pro děti, je např. *Kinderculture* Shirley R. Steinbergové a Joe L. Kincheloea, zabývající se řadou kulturních fenoménů od filmů přes sbírací karty až po kult panenky Barbie.²⁹ Jiné práce se zabývají např. mediálními rutinami či doporučují postupy, kterými by se masmediální produkce pro děti měla řídit.³⁰

25 O odlišných způsobech prožívání i formace dětství dle genderového klíče viz např. Pleticha (1995), s. 214.

26 Strassburger – Wilson (2002), s. 12–13.

27 Švec (2009), s. 154–155.

28 Jako shrnující práce viz např. Strassburger – Wilson (2002), Pecora – Murray – Wartella (2007), dále např. Buckingham (2000-b), Dennis (1973), Schramm – Lyle – Parker (1961) a řada jiných.

29 Steinberg – Kincheloe (1997).

30 Viz např. Schneider (1989). Normativní teorie určující pravidla či návrhy vhodného obsahu jsou v teorii komunikace cílené na děti velmi rozšířené. Poměrově je snaha normovat dětská média

Další oblastí zájmu mediálních studií je *recepce* dětských médií, zkoumání jejich publika, jeho pasivních a aktivních přístupů k recepci médií³¹, rodiny jako mediátora masověkomunikačních sdělení³², mediální gramotnosti a jejího vývoje³³ atd.

Důležitým polem zkoumání médií pro děti jsou samozřejmě jejich *obsahy*, analýzy žánrů a jejich pravidel, témat, sdílených předpokladů, světónázorového, estetického a společenského zacílení atd.³⁴

V neposlední řadě se mediální studia věnují rozborům jednotlivých *kanálů* masové komunikace směřující k dětem, jejich srovnávání, vývoji a vzájemnému ovlivňování.³⁵

DĚTSKÉ ČASOPISY V KONTEXTU STUDIA MASOVÉ KOMUNIKACE

Jako jedno z klasických médií jsou časopisy vhodným materiálem pro celou naznačenou paletu zkoumání mediálních studií. Nabízejí možnosti synchronních i diachronních analýz jejich účinků, produkce, recepce, obsahů i srovnání s ostatními masověkomunikačními kanály a slibují v tomto směru zajímavé výsledky.

Dětský časopis je svým způsobem zrychlenou laboratoří umožňující zkoumání aktuálních proměn publika. „Zvláštností práce v dětském časopisu je to, že se exponuje v generačně velice zúženém spektru. Nutné zaměření na tři nebo čtyři ročníky znamená, že během tří nebo čtyř let se generace čtenářů zcela vymění. Tento proces probíhá plynule. S každým novým ročníkem časopisu k němu přichází část nových čtenářů. Nikdy nejsou tak úplně stejní, jako byli ti před nimi. Jejich mentální svět – svět jejich představ, jejich myšlenek a emocionálních vztahů – těžší už z poněkud jiného horizontu vjemových skutečností a účastní se na poněkud jiné fázi univerzálního toku informací.“³⁶

Další z možností teoretického zkoumání periodik pro děti je např. významná role prostředníků při jejich recepci. Recepce časopisu, podobně jako tvorby pro děti obecně, je ještě ve větší míře než u tvorby pro dospělé podmíněna zprostředkováním – mezičlánkem v komunikaci, jež tvoří obvykle rodiče, starší sourozenci a další příbuzní, škola, vrstevnická skupina apod. Tito prostředníci (v rolích opinion leaderů, či dokonce gatekeeperů svého

pravděpodobně ještě o mnoho rozšířenější a především výraznější a diskurzivně silnější než podobné snahy a aktivity u médií pro dospělé.

31 Viz např. Livingstone - Bovill (2001), Cullingford (1984), Tobin (2000) aj.

32 Viz např. Zillmann - Bryant - Huston (1994), Hoover - Schofield - Clark - Alters - Champ - Hood (2003), Brown - Linné (1976) aj.

33 Viz např. Potter (2005), Jiráček - Wolák (2007) aj.

34 Včetně médií nejnovějších, např. počítačových her. Viz např. Rutter - Bryce (2006), Steinberg - Kincheloe (1997), dále např. Cullingford (1984) aj.

35 Viz např. Livingstone - Bovill (2001).

36 Pechar (1972), s. 621.

druhu, kteří kupř. umožňují či neumožňují časopis si předplatit) významně podmiňují nejen přístupnost médií, ale rovněž jejich interpretaci.³⁷ Výrazná role prostředníků při recepci časopisů tak může sloužit jako modelový příklad některých základních konceptů teorie masové komunikace.

Obsah a produkce dětských periodik umožňují zkoumat způsoby socializace, jejíž média slouží lidskému společenství v jeho různých podobách. Na socializaci se podílí kód, kterým časopisy komunikují, jejich obsah i hodnoty a vzorce chování, které propagují a vyznávají, či naopak zavrhuje. S nadsázkou se dá říci, že každé společenství nachází ve svých dětských časopisech svůj zvláštní obraz.

Vzhledem k variabilitě podob „dětství“³⁸ jsou časopisy výtečnou ukázkou možností stratifikace zacílení médií dle zmíněných škál a rozdílů věkových, genderových, sociálních, národnostních, náboženských a dalších. Dají se členit dle svého obsahu³⁹, podavatelů, jazyka atd.

Tato kniha, v jejímž základu je snaha shrnout co nejúplnější materiálovou základnu pro další podobná zkoumání, se zaměřuje nejspíše na obsahové proměny a vzájemné srovnávání časopisů, nabízí však i přesahy do ostatních naznačených oblastí. Všechny takové odkazy jsou ovšem jen dílčí a zasluhovaly by hlubší a komplexnější pozornost, kterou snad umožní další práce na vyznačeném teritoriu.

DIFERENCIACE DĚTSKÝCH ČASOPISŮ A JEJICH FUNKCE

Jak už bylo řečeno, periodika pro děti je možné dělit dle řady kritérií. Tato studie, vzhledem ke svému historickému zaměření, preferuje členění dějinné, chronologické, užívá však i řady členění jiných:

- Nejvýznamnějším z nich je zřejmě členění věkové, diferenciací časopisů podle věku čtenářů, jimž jsou určeny. Dětství není jednotným obdobím a každá jeho vývojová etapa má vlastní potřeby i způsoby vnímání. Podle toho je možné časopisy dělit dle různých vývojových etap (např. časopisy pro předčtenáře⁴⁰, pro nejmladší čtenáře, pro mladší školáky, starší školáky, pro mládež apod., na škále, která je pro dané konkrétní zkoumání potřebná).⁴¹
- S tímto členěním souvisí dělení genologické, žánrové, např. na časopisy

³⁷ Viz např. Chaloupka (1982), s. 135–146.

³⁸ Viz s. 15, Koncepty dětství.

³⁹ Jedno z jejich tradičních dělení na této škále je např. na časopisy zábavní, novinové, účelové (např. vlastivědné) a na novinové koutky. Připomíná jej např. Siegllová (1985), s. 8. Podobných klasifikací si je samozřejmě možné představit celou řadu.

⁴⁰ Nazývané v jiných textech též nečtenáři.

⁴¹ Blíže o jednotlivých etapách dětského vnímání viz např. Chaloupka (1982).

převážně beletristické, „novinové“, didaktické, obrázkové, zábavní (např. luštitelské), specializované (např. filatelistické) apod.⁴²

- Neméně důležité je rozdělení genderové, na časopisy pro dívky, pro chlapce a samozřejmě určené pro obě pohlaví.
- Dílčím, ale rovněž důležitým rozdělením je stratifikace ideová (časopisy křesťanské, levicové, časopisy spolkové, stranické, ...).
- Kromě zmíněných naznačených kritérií je možné periodika členit dle řady dalších hledisek, použitelných vždy pro účely konkrétního výzkumu, a otázek, které si klade – např. na časopisy exkluzivní a laciné, časopisy obrázkové, textové a smíšené, časopisy barevné a černobílé, tituly konzervativní a avantgardní atd.

Dětské časopisy mají řadu funkcí, kterými naplňují různé potřeby svého publika i dalších účastníků komunikačního aktu a společnosti vůbec. Slouží mimo jiné:

- k informování svého publika
- k jeho socializaci
- k výuce a výchově dětí a dalšímu pedagogickému působení na ně
- k popularizaci nových poznatků vědy
- k zábavě, odreagování a relaxaci, a to jak dětí, tak rodičů či vychovatelů, kterým umožňují na čas utlumit pozornost věnovanou dětem
- k estetické výchově a jako zdroj uměleckého zážitku
- k sebevyjádření publika – např. v rubrikách určených pracím čtenářů
- k organizaci společenského a spolkového života dětí (v dětských a mládežnických organizacích, ve čtenářských klubech, ...)
- jako hračka, případně inspirace, zdroj či doplněk hry
- jako příklad ke cvičení mediální gramotnosti, možných způsobů nakládání s mediálními obsahy
- jako zdroj zisku pro nakladatele, stejně jako pro autory
- jako nositel reklamního sdělení
- ke státní či jiné propagandě a ideové výchově
- jako laboratoř dětské literatury a výtvarného umění, sloužící k ověřování možností nových i zavedených autorů a textů, např. před knižním vydáním
- k řadě dalších věcí.

Časopis byl a je jako komplexní komunikát schopný sloužit jako materiál pro množství zajímavých synchronních i diachronních analýz, ozřejmujících

42 Genologické kategorie tu ovšem nejsou a ani nemůžou být jasně vyhraněné. Existuje řada jejich sad a možností pro různé účely popisu.

zákonitosti fungování médií, dějin i teorie dětského umění, pedagogiky i historie obecně. Základní přehled o dějinách periodik pro děti a mládež může posloužit jako usnadňující výchozí bod těchto analýz.

0.2 VYMEZENÍ MATERIÁLU

Dětský časopis můžeme vnímat jako specifický, vlastní zákonitosti mající a vlastní funkce naplňující druh média. Těchto funkcí či zadání plní obvykle více. Roli v hodnocení a klasifikaci časopisu hraje nejen jeho obsah, ale i jeho celkové pojetí, způsob vycházení, tvorby, distribuce, míra samostatnosti, grafická podoba, použitý papír a technika tisku, komerční úspěch, interakce se zamýšleným publikem atd.

Vzhledem k řadě zadání mu určených a variabilitě možností jejich naplnění jsou hranice vymezení časopisů pro děti neostré. Je možné jmenovat řadu titulů pohybujících se na okraji klasifikace tohoto mediálního druhu, řadu mezistupňů, spojujících časopisy s jinými tištěnými médii, s audiovizuálními médii a obecně s řadou jiných mediálních výstupů.

Pro zkoumání dějin dětských periodik je třeba vymezit materiál, kterým se budou tyto dějiny zabývat. Podobné vymezení není snadné. Je diskutabilní, do jaké šíře popis rozvádět, aby neztratil srozumitelnost a smysl. Řada hraničních titulů vstoupila do historie časopisů či jejich reflexe podstatněji než některé tituly zařaditelné bez pochyb. Nelze snadno rozhodnout, patřili do probíraných dějin např. vlastivědné sborníky či regionální časopisy, z nichž některé (*Mladý čtenář od Trstenické stezky*, *Mladá stráž* či např. *Rychlé šípy* z Ostravy) měly mnohem širší význam, než by naznačoval původně oblastní rozsah jejich vycházení. Patřili do těchto dějin oddílový časopis Foglarova druhého pražského skautského oddílu, nazvaný *Čigoligo*, tvořící svým způsobem pokusný předstupeň pozdějších významných titulů *Mladý hlasatel* a *Vpřed*. Patřili do této historie na Slovensku vydávané časopisy první republiky s celostátní ambicí (*Československé ráno*), českojazyčné časopisy vycházející mimo území českých zemí (*Útecha*, *Poupě*) či německojazyčné časopisy, vydávané naopak pouze na tomto území (*Das Erntefeld*). Není jasné, měly-li být jejich součástí samostatné přílohy časopisů pro dospělé (*Štěpnice*) atd.

Hranice naznačené uvedenými příklady a přesněji vymezené dále uvedenými kritérii jsou ve své většině prostupné, s řadou přechodů a pohybů i v mikrodějinách jednotlivých titulů. V dějinách českých časopisů se setkáváme s časopisy dvojjazyčnými (*Československé ráno*, *Malé noviny – Die kleine Zeitung*), s periodiky přecházejícími z regionální k celostátní působnosti (ostravské *Rychlé šípy*), s přílohami, které se postupně osamostatnily (*Dětský svět*), či naopak s časopisy, z nichž se přílohy staly (*Tribuna mládeže*).